

KENT İNSANININ GÖZÜYLE ÂŞIK ŞİİRİ GELENEĞİ

City Dwellers Views on the Minstrel Tale Tradition

Gökhan TUNÇ*

ÖZET

Âşık edebiyatına ilişkin çalışmaların âşıklar ve onların ortaya koyduğu ürünler üzerine yoğunlaştığı gözlemlenir. Halbuki Alan Dundes ve Dan Ben Amos gibi araştırmacıların söylediği gibi dinleyiciler/alımlayıcılar, icracılar kadar hayatı bir unsura sahiptir. İşte bu yazıda, göz ardı edildiği düşünülen dinleyici/alımlayıcı üzerine odaklanacaktır. Dinleyici/alımlayıcı olarak seçilen kesimse, kentte yaşayan insanlardır. Bu şekilde değişen halk kavramı da tartışma konusu yapılacaktır. Son düzlemde ise, kentte yaşayan farklı toplumsal çevrelerden seçilen örnek grupların (ilköğretim, lise, üniversite, yetişkin), âşık edebiyatıyla ilişkilerinin boyutlarını ve âşık edebiyatını nasıl gördüklerini saptamaya yönelik sorulara verdikleri cevaplar yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler

Kent, halk, dinleyici/alımlayıcı

ABSTRACT

Studies on minstrel literature are seen to focus on minstrels and their oeuvres. Yet, as researchers like Alan Dundes and Dan Ben Amos underscore, in the creation process of an oral artwork, artist and listeners / receivers play equally vital roles. Hereby, this article will address specifically the highly disregarded issue of listener / receiver. To this end, a survey has been made with a selected group of city dwellers of different social backgrounds and milieus, including primary school, high school and university students, as well as adults. These results of this survey have been interpreted in order both to discuss the constantly changing concept of "folk" and to consider, these groups' attitude towards minstrel literature and their views on this literature.

Key Words

City, folk, listener / receiver

Alan Dundes, "Doku, Metin ve Konteks" adlı yazısında, kontekse ait yapıda iki hayatı unsurun varlığından söz eder: Söyleyen ve dinleyen (77). Aynı şekilde, Dan Ben Amos da "Şartlar ve Çevre İçinde Folklorun Bir Tanımına Doğru" başlıklı yazısında, bir folklor hareketinin ve icranın gerçekleşebilmesi için iki sosyal şartın, yani gösteriyi yapanların ve seyircinin bulunması gerektiğini belirtir (47). Türk halkbilimi çalışmalarında, âşık geleneğini araştıran bilim adamlarının çoğunlukla söyleyen (âşık) üzerine yoğunlaştığını görürüz. Hatta âşıktan da öte çalışmaların büyük çoğunluğu, âşıkların metinleri hakkındadır. Bu yazıda, âşık ve ürettiği şiirin dışında, ihmal edildiği varsayılan dinleyici/alımlayıcı ögesi incelenmeye çalışılacaktır. Sözü edilen amaç, metropol bir şehir olan Ankara'da

farklı yaş gruplarından (orta okul-lise-üniversite-yetişkin) oluşturulan örnek gruplara yapılan anketle gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde, metropolde yaşayan insanların daha çok, köyle ve sözlü kültürle birlikte düşünülen âşığı ve âşıklık geleneğini nasıl alımladıklarının sorgulanması amaçlanmaktadır. Bu amaçta, öncelikle değişen halk kavramı çerçevesinde çağdaş dinleyici/alımlayıcı kesimin niteliğinin açıklanmasına çalışılacak; daha sonra bu nokta merkezinde anket cevapları yorumlanacaktır.

Alan Dundes "Halk Kimdir?" adlı yazısında, 19. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyıla kadar ulaşan halk anlayışını eleştirir. Dundes, Avrupalı entelektüellerin "geniş anlamıyla" bakıldığında, halk terimiyle Avrupa köylülerini ifade ettiğini vurgular (6). Latin Amerikalı en-

* Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi. (gtunc@bilkent.edu.tr)

telektüellerinse 19. yüzyıl kaynaklı halk = köylü tarifinde ısrar ettiklerini dile getirir. Peki, sözü edilen halkın niteliği nedir? Dundes bu soruya, halkın barbarlar gibi kabul edildiğini belirterek cevap verir. Halk, vahşilerden daha medenî olmakla beraber, medeniyeti de henüz keşfedememiştir (3). Dundes, halkın medenî ve ilkel arasındaki konumunu şöyle somutlar:

Halk bir taraftan “medeniyetle” tezat olarak ele alınırken, yani halk medenileşmesi bir toplumda, medenileşmemiş bir unsur olarak kabul edilirken, diğer taraftan da *vahşi* (savage) veya *ilkel toplum* (primitive society) diye adlandırılan ve gelişme (*evolution*) basamaklarından daha aşağıda kabul edilen bir grupla da tezat olarak kabul edilmiştir. (2)

Halkın şehirli insanlarla tezat teşkil etmesi, onların taşraya ait olduğunu ortaya koymuştur (3). Köylü olan halk, aynı zamanda alt sınıftır, gelişmeye kapalıdır, cahildir (4 ve 9). Halkbilimi de sözü edilen anlayışla paralel olarak eğitimsiz, cahil, gelişmemiş ve dolayısıyla hayat tarzlarını ve inançlarını koruyan halkı inceler:

Uygun bir ifadeyle; halk bilimi sadece halka ait, topluma ait, eğitimle daha az değişmiş, gelişmeyi daha az paylaşan sınıfların efsanelerini, göreneklerini, inanmalarını ele alır. (4)

Jeff Todd Titon “Müzik, Halk ve Gelenek” adlı makalesinde folkloristlerin başlangıçta halk türkülerinin sadece cahil köylüler arasında bulunabileceğine inandıklarını dile getirir (371). Söz konusu durum, halkın, okuma yazması olmayan köylüler olarak tanımlanması anlayışının bir sonucudur. Bu tavra göre folklor ürünleri de ancak yazıyla eğitilmemiş kırsal alanda üretilip tüketilecektir. Titon, aynı yazısında “Avrupa köylü kültürlerinin çoğu[nun] yirminci yüzyılda ortadan kayboldu[ğunu]” belirterek halk türkülerinin işçi sınıfları arasında

hâlâ üretilip tüketilmesi sonucu, çağdaş halkbilimcilerin halk türkülerini sadece notalı bir metnin okunması olarak görmediklerini, bu metnin uygulanmasını ve icra edilmesini anladıklarını söylemektedir (371).

Türk halkbilimi çalışmalarının da Dundes’ın söyledikleriyle koşturarak büyük oranda köyde yaşayan halk hakkında olduğu söylenebilir. Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte halkevlerinin ve halkevi dergilerinin kurulması, aynı zamanda taşrada yer alan köylü halkın hayat tarzlarını ve inançlarını derlemeye yöneliktir. Daha sonra da halkbilimi çalışmalarının aynı şekilde köyde olanla ilgili olduğu söylenebilir. Bu duruma dikkat çeken Öcal Ögüz, “Kentlerin Oluşumu ve Gelişimi Süreçlerinde Halkbilimi” adlı yazısında, halkbilimi çalışmalarının hâlâ aynı nedenlerle köye yönelişlerinin süremeyeceğini dile getirir (46). Bu şekilde şehirde de halk gruplarından bahsedilebileceği vurgulanmış olur. Dundes, “bölge, eyalet, şehir veya köy gibi coğrafyaya ait kültürel kümelerin halk gruplarını oluşturabil[eceğinden]” söz eder (11). Çünkü ona göre halk terimi en azından ortak bir faktörü paylaşan herhangi bir “insan grubunu ifade eder” (10). Bu noktada, şehirde yaşayan halkla, köyde yaşayan halkın niteliğinin aynı olup olmadığı sorulabilir. Kentte yaşayan insanların günümüzün ileri teknolojisi olan telefon, radyo, televizyon ve diğer elektronik araçlarını daha çok içselleştirdiğini görürüz. Bu şekilde, çağdaş kentte eğer bir sözlü kültürden bahsedilecekse, Walter Ong’un söylediği gibi, bu sözlü kültürün sözlü nitelikleri, üretimin ve işlevin önce yazı ve metinden çıkarıp sonra konuşma diline dönüşmesiyle oluşan “ikincil sözlü kültür”dür (23-4). Bu şekilde, dinleyici/alımlayıcının ikincil sözlü kültürde bulunmasıyla sözlü gelenektenden farklı niteliklere sahip olduğunu görürüz. Ayrıca, köydeki

kahvehanelerde küçük bir grup oluşturarak dinleyici Dan Ben Amos'un "Şartlar ve Çevre İçinde Folklorun Bir Tanımına Doğru" adlı makalesinde söylediği gibi, televizyon yayınıyla milyonlarca kişiye dönüştürülebilir (33). Öte yandan, dinleyici bireysel olarak arabasında ya da odasında aşığın ürettiği ürünü bir kaset veya cd olarak dinleyebilir. Böylelikle dinleyicinin tüketim şeklinde de bir değişim gözlemlenir. Son olarak, bir dinleyici olarak çağdaş şehirde yaşayan insanların âşıklık geleneğiyle kurdukları ilişkide de bir farklılaşmadan söz edilebilir. Çağdaş şehirlerde insanlar, teknolojinin yaygınlığıyla (özellikle televizyon ve internet) sözlü kültürün içinde önemli bir unsur olan âşıklık geleneğini bir gereksinim olarak geri plana itmiştir.

Bu noktada, köyden çağdaş kente geçişte dinleyicinin ortaya konulmaya çalışılan değişen niteliği doğrultusunda anket soruları yorumlanacaktır.

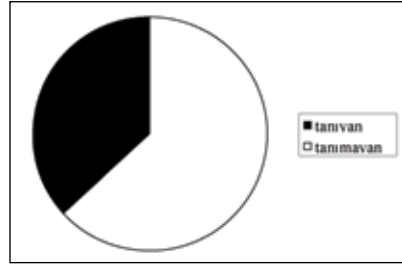
Soru 1 ve 2

Âşık denildiğinde aklınıza ilk olarak ne geliyor?

Âşık (halk edebiyatının ürettiği) kimdir?

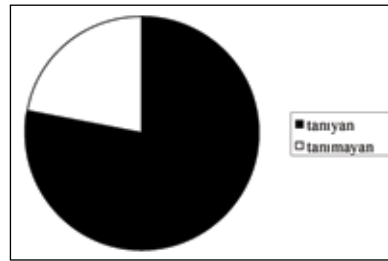
Her iki soru, ankete katılanların, âşık geleneğiyle ilişkilerinin en genel düzlemde ne kerede olduğunu ölçmeye yöneliktir. Bu şekilde, âşık sözcüğünün gönderimde bulunduğu anlamın ne olduğu sorulmuştur. Ayrıca, "Âşık denildiğinde aklınıza ilk olarak ne geliyor?" sorusuyla, ankete katılanların belleklerinde âşık sözcüğünün çağrışım düzleminin ne olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Böylelikle, âşık sözcüğünün söylenmesiyle bir kişiye aşırı sevgi duyan kişinin mi; yoksa saz şairinin mi çağrışımının ön planda olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Yapılan ankete katılanların % 63'ünün, âşık kavramını belli ölçüde bildiği ortaya çıktı. Bu oran grafikte şöyle gösterilebilir:

Bilme ediminin belli ölçüde olduğunun söylenmesinin nedeni, ankete katılan hiç kimsenin tam bir âşık tanımı yapamamasına karşılık, âşıklık geleneğine ve âşık kavramına aşinalığının olmasıdır. Örneğin ankete katılanlardan bazıları âşığı şöyle açıklar: "Halkın her türlü sorununu ve güzel olan her şeyi türkü yoluyla anlatan kişidir"; "Birbirleriyle atışan iki kişi"; "Şiirleri sadece anlık yazabilen ve bunları saz eşliğinde söyleyen kişidir"; "Kendilerini dünyanın akışına bırakarak bu dünya halleri hakkındaki sözleri türkülere döken insanlardır".

Yetişkinlerin verdikleri doğru cevapların oranı, diğer örnek gruplara göre daha fazladır. Söz konusu oran % 78'dir:

Yetişkinlerin verdikleri doğru cevap oranının yüksekliği, âşık edebiyatının bilinme oranında bir düşüş olduğu şeklinde yorumlanabilir. Öte yandan, ankete katılanların % 63'ünün âşığın gönderme yaptığı anlamı bilmesi, âşık geleneğinin çağdaş kentte hâlâ unutulmadığına işaret edebilir. Fakat, ayrıca bu oran, çağdaş kentte âşıkların sözlü kültürdeki gibi toplumda temelli bir yere sahip olmadığı şeklinde de yorumlanabilir.

Ankete katılanların % 61'i, âşık sözcüğünün işaret ettiği anlamın saz şairi

olduğunu yazmışlardır. Bu cevabın oranının yüksekliğinin nedeni olarak, diğer soruların saz şairi olan âşıkla ilgili olması gösterilebilir. Bu şekilde, ankete katılanlar, soruların bağlamından, öğrenilmek istenenin aslında saz şairinin tanınıp tanınmaması olduğunu tahmin edip, soruyu buna göre cevaplamış olabilirler.

Soru 3

Bildiğiniz âşıklar (halk edebiyatının ürettiği) kimler?

Yaşayan bir âşık tanıyor musunuz?

Varsa bunların isimlerini yazar mısınız?

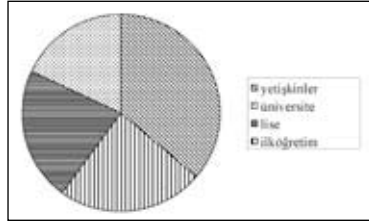
Üçüncü soruyla, ankete katılanların âşıklık geleneğiyle yakınlıklarının düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır. Ankete katılanların yazabilmeleri için beş boşluk bırakılmış ve böylelikle onların genel olarak âşık şiiri geleneğinden kaç âşık ismi bildikleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ankete katılanların farklı örnek gruplardan oluşması (ilköğretim-lise-üniversite-yetişkin) verilen cevapların oranının karşılaştırılabilmesine olanak tanımış ve bu şekilde âşıkların tanınabilme oranında ne gibi değişiklikler olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Öte yandan ankete katılanların verdikleri cevaplar doğrultusunda, hangi âşığın ne oranda bilindiği konusunda da bir fikir sahibi olunabilir.

Ankete adı anılan âşıkların oranı şöyledir:

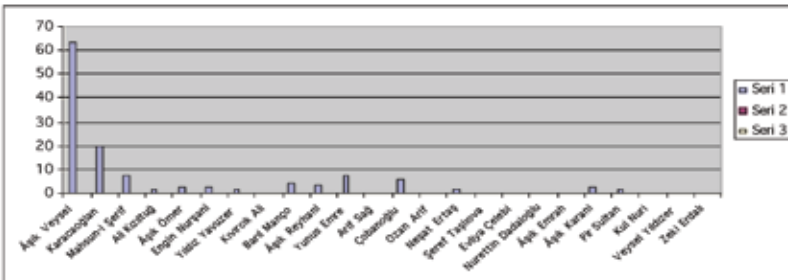
Görüldüğü gibi, grafikte ilk dik-kati çeken özellik, Âşık Veysel'in diğer âşıklara göre çok daha fazla adının söy-

lenmesidir. Ankete katılanların % 88'i bırakılan beş hanelik boşluğun birine Âşık Veysel'i yazmıştır. Ayrıca, verilen âşık isimlerinin az oluşu da dikkate alınırsa, Âşık Veysel isminin bu kadar sık anılması daha çok önem kazanır. Söylenen âşıkların % 43'ünü Âşık Veysel oluşturur. Söz konusu durum, Âşık Veysel'in biyografisinin ilgi çekici olması (kör oluşu, eşinin bakıcısıyla kaçması vb.), bazı türkülerinin ünlü müzisyenler tarafından söylenmesi ve şiirlerinin ders kitaplarında yer alması gibi nedenlerle açıklanabilir. Fakat, adının sıklıkla yinelenmesine karşılık, onun hakkında ne kadar bilgiye sahip olunduğu da bu noktada sorulabilir. Çünkü, cevaplarda Âşık Veysel Karani de denilebilmektedir. Bu da, onun sadece ismine aşına olunabileceğini de gösterir. Öte yandan, Ahmet Haşim, Evliya Çelebi, Kıvrırcık Ali ve Ahmet Kaya gibi isimler de âşıklar arasında gösterilmiştir.

Söylenen âşıkların % 36'sını yetişkinler, % 24'ünü üniversite öğrencileri, % 22'sini liseli ve % 18'ini ilköğretim öğrencileri söylemiştir. Bu oranlar grafikte şöyle gösterilebilir:

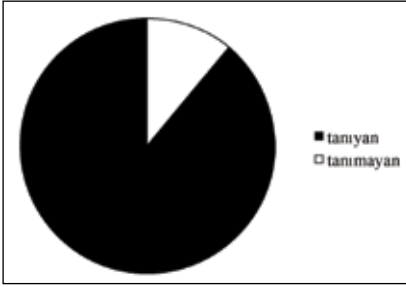

Grafikte görüldüğü gibi, yaş oranı azaldıkça âşıkların bilinme oranı da azalmaktadır. Bu bağlamda, özellikle

yetişkinler, diğer örnek gruplara nazaran çok daha fazla âşık ismi sayabilmektedirler. Böylelikle, anket sonuçları doğrultusunda, çağdaş kentte âşıkların tanınma oranında gittikçe azalma yaşandığı söylenebilir.

Dördüncü soruda ise, yaşayan âşıkların ne kadar tanındığı ölçülmeye çalışıldı. Bu şekilde her iki soru, üçüncü sorunun bir devamı olarak düşünüldü. Üçüncü soruda, bütün bir âşıklık geleneğindeki âşıkların ne kadar bilindiğinin araştırılmasına karşılık, bu sorularla ankete katılanların çağdaş âşıklık geleneğiyle ilişkilerinin düzeyi gösterilemeye çalışılır. Anket sonuçlarında yaşayan âşıkların tanınma oranı çok düşük çıkmıştır. Sözü edilen oran % 11'dir. Bu oranı grafikte şöyle gösterebiliriz:

Grafikte görüldüğü gibi, çağdaş kentte yaşayan insanların âşıklık geleneğiyle ilişkileri daha çok şu anda yaşamayan âşıklar boyutundadır. Bunun yanı sıra, yaşayan âşıkların tanınma oranı çok düşüktür.

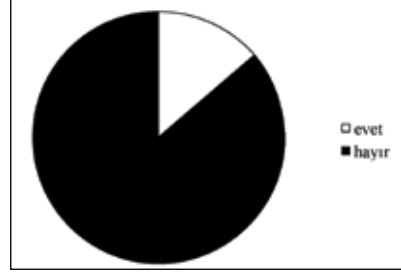
Soru 6 ve 7

Daha önce bir âşığı canlı olarak dinlediniz mi?

Dinledinizse, nerede ve nasıl?

Dördüncü ve beşinci soruya koşut olarak, altıncı ve yedinci sorularda da, ankete katılan çağdaş kentten insanların günümüzdeki âşıklık geleneğiyle ilişkilerinin boyutları ölçülmeye çalışılmıştır. Altıncı ve yedinci sorulara verilen cevaplarda da, daha önceki iki soru gibi, olumlu cevapların oranının çok düşük olduğunu görürüz. "Daha önce bir âşığı canlı olarak dinlediniz mi?" sorusuna

evet cevabını verenlerin oranı % 14'tür. Bu oranı grafikte şöyle gösterebiliriz:

Daha önce bir âşığı canlı olarak dinlediğini söyleyenler ise, bu dinleme şeklini konser, kafe, televizyon, radyo ve türkü bar olarak göstermişlerdir. Bu şekilde, geleneksel âşıklık geleneğinde, âşığın dinlenme mekânı olan kahvehanelerin yerini çağdaş kente uygun mekânların aldığı söylenebilir.

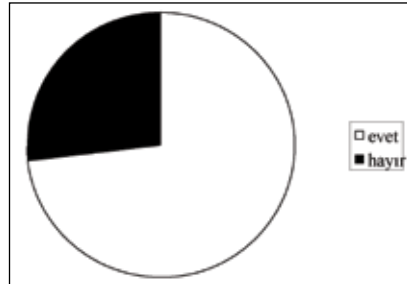
Soru 8, 9 ve 10

Büyük şehirlerde de âşıklar yetişebilir mi?

Âşıklık geleneği sizce yaşatılmalı mıdır?

Sizce Barış Manço bir âşık mıdır?

Sekizinci soruyla, ankete katılan çağdaş kentte yaşayan insanların zihinlerindeki âşıklık geleneğinin niteliğinin açıklanması amaçlanmıştır. Bir başka ifadeyle, bu soruyla çağdaş kentte yaşayan insanların âşıklık geleneğini köye veya taşraya özgü olarak görüp görmedikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. "Büyük şehirlerde de âşıklar yetişebilir mi?" sorusuna olumlu cevap verenlerin oranı % 73'tür. Sözü edilen oranı grafikte şöyle gösterebiliriz:

Grafikte görüldüğü gibi, çağdaş kentte yaşayan insanların büyük çoğunluğu âşıklık geleneğinin sadece köye veya taşraya özgü olmadığını, büyük şehirlerde de âşıkların yetişebileceğini düşünmektedir. Böylelikle, ankete dayanarak, çağdaş kentte yaşayan insanların âşıklık algısının durağan olmadığı söylenebilir.

Öte yandan, “Âşıklık geleneği sizce yaşatılmalı mıdır?” sorusuna verilen olumlu cevapların oranının çok daha yüksek olduğunu görürüz. Sözü edilen oran % 91’dir. Bu bağlamda, ankete katılanların âşık şiirini bir gereklilik olarak görmeye devam ettikleri dile getirilebilir.

Büyük çoğunluğu büyük şehirlerde de âşıkların yetişebileceğini düşünen ankete katılan insanların, “Sizce Barış Manço bir âşık mıdır?” sorusuna çoğunlukla olumsuz cevap verdiklerini görürüz. Barış Manço’nun âşık olmadığını düşünenlerin oranı % 82’dir. Bahsedilen veri, çağdaş insanların büyük şehirlerde âşıkların yetişebileceğini düşünmesine karşılık, bu âşıkların eskisi gibi saz çalıp türkü söyleyen klasik âşık tipinde olduğunu düşündükleri şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç olarak, âşıklık geleneğindeki iki temel unsur olan dinleyici/alımlayıcı merkezinde yapılan bu çalışmada, çağdaş kentteki insanların âşıklık geleneğiyle ilişkisi sorunsallaştırılmaya çalışıldı. Öncelikle, ankete katılan kişilerin yarısından fazlasının, âşık kavramını bildikleri ortaya çıktı. Bu bilme oranının ise, örnek grupların yaş oranı düştükçe azaldığı gözlemlendi. Aynı şekilde, örnek grupların yaş oranı azaldıkça bildikleri âşık sayısında da bir düşme gözlemlendi. Çok büyük bir farkla en çok bilinen âşığın ise Âşık Veysel (Şatıroğlu) olduğu belirlendi. Öte yandan, yaşayan âşıkların bilinme oranının ise, çok düşük olduğu ortaya konuldu. Bununla birlikte, âşıkların canlı olarak dinlenme oranı da çok düşük olduğu sonucu çıktı. Âşıkların

canlı olarak dinlendiği yer ise, konser, kafe, televizyon, radyo ve türkü bardır. Ankete katılanlar arasında, büyük şehirlerde de âşıkların yetişebileceği ve âşıklık geleneğinin yaşatılması konusunda büyük oranda bir mutabakatın varlığı dikkati çekti. Fakat, buna karşıt olarak Barış Manço büyük oranda bir âşık olarak görülmedi.

Teşekkür: Aysun Kılıç’a ve anketlerin uygulanmasında bana yardımcı olan Zerin ve Mustafa Gülbetekin’e teşekkür ederim.

Ek

1. Âşık denildiğinde aklınıza ilk olarak ne geliyor?
2. Âşık (halk edebiyatının ürettiği) kimdir?
3. Bildiğiniz âşıklar kimler?
a) c) e)
b) d)
4. Yaşayan bir âşığı tanıyor musunuz?
5. Varsa bunların isimlerini yazar mısınız?
a) c) e)
b) d)
6. Daha önce bir âşığı canlı olarak dinlediniz mi?
7. Dinledinizse nerede ve nasıl?
8. Büyük şehirlerde de âşıklar yetişebilir mi?
9. Âşıklık geleneği sizce yaşatılmalı mıdır?
10. Sizce Barış Manço bir âşık mıdır?

KAYNAKLAR

Amos, Dan Ben. “Şartlar ve Çevre İçinde Folklorun Bir Tanımına Doğru”. Çev. Metin Ekici. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Haz. Gülin Ögüt Eker ve diğerleri. Ankara: Milli Folklor Yayınları, 2003. 31-56.

Dundes, Alan. “Doku, Metin ve Konteks”. Çev. Metin Ekici. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Haz. Gülin Ögüt Eker ve diğerleri. Ankara: Milli Folklor Yayınları, 2003. 67-91.

—. “Halk Kimdir?”. Çev. Metin Ekici. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Haz. Gülin Ögüt Eker ve diğerleri. Ankara: Milli Folklor Yayınları, 2003. 1-31.

Oğuz, Öcal. “Kentlerin Oluşumu ve Gelişimi Süreçlerinde Halkbilimi”. *Milli Folklor* 52 (Kış 2001): 46-49.

Ong, Walter G. *Sözlü ve Yazılı Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları, 1999.

Titon, Jeff Todd. “Müzik, Halk ve Gelenek”. Çev. Murat Karabulut. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Haz. Gülin Ögüt Eker ve diğerleri. Ankara: Milli Folklor Yayınları, 2003. 365-71.